

Tátrai Vilmos

AMENNYIRE ÉN EMLÉKEZEM

Ha nekiállok visszaemlékezni egyetemi éveimre, akkor szubjektivitásból garantáltan nem lesz hiány. Több mint fél évszázaddal ezelőtti benyomásaimat, gondolataimat kell visszaidézniem, hidat építenem akkori és mai gondolkodásom között, őszintének kell lennem, mert anélkül az egésznek semmi értelme, de azért kegyeletet sem sérthetek, mert az kevésbé izléses. Vissza kell idéznem akkori önmagamot, a csöppet sem felnőtté vált, örökké szorongó, neurotikus, kisebbségi komplexusokkal küszködő, és ettől nyilvánvalóan önző fiatalembert, aki igazából csak azt tudta biztosan, már jóval az egyetem előtt, hogy művészettörténésszé akar válni. Az persze jó volt, hogy nem fenyegettek többé sem matematika, sem hegedűórák, és az előfelvételik 11 hónapos katonai szolgálatán is túl voltam. Nagyon igazat adtam a tanszékvezető Vayer tanár úrnak, amikor az első órán elmondta, hogy itt bizony inkább előbb, mint utóbb számos élő és holt nyelvet ismernünk kell, vaskos könyveken lesz muszáj átrágnunk magunkat, és inkább kötelező, mint ajánlott olvasmány az *Isteni színjáték*. Ettől kezdve csak igen ritkán láttuk Vayer tanár urat, megannyiszor vártunk rá a tanteremben, aztán jött valaki, aki kimentette, közölve távolléte nyomós indokát. Ezzel együtt Vayer tanár úrra jó szívvel gondolok. Csodáltam műveltségét, deákos írásművészetét, vagyis hosszú, de mindig világos tartalommal megtöltött mondatait, örömem telt a nála tett látogatásokban, kedves-séggel bocsánatosá tett hiúságában, a felesége iránt minden második szóval, gesztussal kinyilvánított szeretetében. A pontos, félreérthetetlen fogalmazás iránti igényemet, legendás gimnáziumi osztályfőnököm, Bada tanár úr után ő erősítette tovább. Más kérdés, hogy ez az igény görcsössé tett, ha csak három oldalnyit írnom kellett, riadalommal töltött el, valósággal pánikreakciót váltott ki belőlem, nem tudtam meg, legfeljebb évtizedekkel később és nagy ritkán, mi az, jóízűen, folyamatos szorongás nélkül írni. A vele kapcsolatos kellemes emlékeim között csak egy keserű ízű van. Az a szigorlati vizsga, amelynek tárgya ezer év (500-tól 1500-ig) művészete volt. Lehetetlennek tűnt a felkészülés. Meg volt adva az ajánlott irodalom, semmi kifogás nem érthette a ház elejét: több ezer oldal németül, angolul, olaszul, franciául. Tanácstalan voltam, végül abban találtam meg a feladat megoldásának legalább halvány reményét, hogy megvettem az Ullstein *Kunstgeschichte* öt paperback kötetét,¹ és minden második mondatát aláhúzva végigolvastam. Még egy cseppnyi büszkeség is volt bennem, hogy ennyi német szöveget elolvastam. Ha nem is túlságosan, de abban bíztam, hogy az ezer év bármelyik főművéről, vagy periódusáról kapott kérdésre, valami keveset, a bukás elkerüléséhez elegendőt el fogok tudni

¹ Az *Ullstein-Kunstgeschichte*, a berlini székhelyű kiadó 1963–1965 között megjelentetett, zsebkönyv formátumú, 20 kötetes egyetemes művészettörténeti sorozata volt.

hebegni. Eljött a vizsga órája, vártam a kérdést. Vayer tanár úr azonban túl szokványosnak ítélte, hogy mondjuk a reimsi katedrálisról kezdjen el faggatni. Régi barátja és nagy tisztelője volt az épp akkoriban elhunyt Genthon Istvánnak, és arra volt kíváncsi, mit tud egy szigorlatozó egyetemista az ő munkásságáról. Máig röstellem, de akkor még szinte semmit sem tudtam. Három ismeretterjesztő kismonográfiaját olvastam ugyan, de ott és akkor azok se jutottak eszembe. És máig nem tudom, mire kaptam végül a négyes osztályzatot. Csak a tanári szobából kijövet érzett megszégyenülés maradt felejthetetlen.

Ehhez, és nem csak ehhez az emlékhöz kapcsolódóan mindmáig nehezen találok a választ, mi lenne az eszményi megoldás a kötelező olvasmányok kérdésében. Ideális recept nyilván már csak azért sincs, mert igen különböző tehetségű és előképzettségű diákok verbuválódnak össze egy-egy évfolyamban. Biztos azonban, hogy a túl sok frusztrál, a túl kevés igénytelenségre nevel. Ha a diák áthághatatlan kásahegyet lát maga előtt, könnyen jut oda, hogy el se indul a hegy túloldalára vezető úton. Nem véletlen, hogy máig jó érzéssel emlékszem Boskovits Miklós fél éves szemináriumára. Mindnyájunknak, akik részt vettünk rajta, kiosztott egy-egy olyan dolgozattémát a hozzávaló szakirodalommal, amelyhez a befejezés esélyével lehetett hozzáférni. Az általa később Fra Angelicónak tulajdonított Thebais-töredékről kellett írnom. A Régi Képtár állandó kiállításán ma sem tudok úgy elmenni a kép előtt, hogy ne gondoljak a dolgozathoz való felkészülés szellemi izgalmára, és arra az emberre, aki attól fogva mindig eszembe jutott, bármilyen más témáról írtam is.

Vayer Lajos mellett Zádor tanárnő volt a másik olyan tanárom, akivel, ritkán ugyan, de az egyetem falain kívül is találkoztam. Kutatási területe akkor nagyon távol állt tőlem, az építészethez, építészettörténethez spontán (messze nem tudományos) érdeklődéssel szinte csak öregkoromban kezdtem igazán vonzódni, csak újabban kezdem kapizsgálni, mi csodálni való van Pollack Nemzeti Múzeumának belső tereiben. Zádor Anna szenvedélyes érdeklődése minden iránt, ami kultúra, civilizáció, és minden iránt, ami egyedi, személyes, emberi, mégis inspiráló hatást tett rám, mint annyi más tanítványára. A művelt társalgás legjobb hagyományainak őrzőjeként él emlékezetemben. A 26 éves Marosi Ernő pedig úgy, hogy elsárgult jegyzetlapokból veszi le egyiket a másik után, és teszi egyik kupacról a másikra. Nem nézett ránk, nem emelte fel a tekintetét, mintha csak magának beszélt volna, pedig érezni lehetett, fejből tudja, amit jegyzetelt. Egyetlen mukkot nem értettem tudománytörténeti előadásaiból, amelyekből tíz év múlva egy igazi „opus mirabile”, az *Emlék márványból és homokkőből* született.² Időnként néhány szó, néhány név bukott fel, mint hal, amely megborzolja a tó sima tükkrét: haptisch, taktisch, Kunstwollen, Villard d’Honnecourt, Viollet le Duc, Riegl, Wölfflin. Titokzatosságukkal ezek a többinél kicsit hangsúlyosabban kiejtett szavak a pillanat egy tört részére megragadták képzeletemet, magamhoz térítettek bóbiskolásomból. Kellemes

² *Emlék márványból vagy homokkőből. Öt évszázad írásai a művészettörténet történetéből.* Válogatta, fordította és az előszót írta: Marosi Ernő. Budapest, 1976. (Művészet és elmélet)

izgalom tartott viszont nagyon is éberem Marosi tanár úr emlékmeghatározás óráin. Mint mondtam, nem voltam akkor még csöppet sem felnőtt, egy gyerek pedig játék közben érzi magát igazán elemében. A magyarországi román korról Dercsényi Dezsőtől, a görögkáról Entz Gézától hallgattam egy-egy szemesztert. A művészet-történeti kutatás és a műemlékvédelem két nagyformátumú művelőjéről van szó. Előadásaik mégsem hagytak bennem semmiféle nyomot, amit két okkal tudok magyarázni. Az egyik a már említett fogyatékoságom, amelyet, hiszi, nem hiszi az olvasó, nem tiltakozást provokáló *understatement*ként hozok elő. Tényleg lassú fel-fogású, nehezen összpontosító ember vagyok, kis igyekezettel diszlexiát is diagnosztizálnának nálam. Most, hogy egykori tanárimról mondok ilyen-olyan ítéletet, ezt igenis fontos hangsúlyoznom, hozzátéve, hogy a „butaságomból” fakadó folyamatos kudarcélmény egyben az a hajtóerő is, amely mindig megvédett az elbizakodottságtól és ezzel jó teljesítményekhez is hozzásegített. Szóval, amikor olyasmit mondok egyes tanárimról, hogy mit sem értettem előadásaikból, akkor ezt annak tudatában mondom, hogy „a hiba az én készülékemben” volt. Jelentős részben legalábbis. Másrészt, ezzel együtt is állítom, hogy tanárim többsége a tanszéken inkább volt tudós, vagy kutató, mint pedagógus. Egyetemi éveim alatt összesen kétszer voltam jelen az egyetemről eltávolított klasszika-filológus, Szabó Árpád³ előadásán, és ezeken tudtam meg, mi is az a „*furor paedagogicus*”, amikor valakiben az a legfőbb hajtóerő, hogy átadja tudását. Ezt éltem át Falus Róbert⁴ görög nyelvóráin is. Felejthetetlen az a csalódás, amikor egy másik görög tanárnak adta át az óráit. Ha nem is *furor paedagogicus*, de tűz volt Hahn István⁵ ókortörténész előadásaiban is, a kutatása tárgya iránti szenvedélyes szerelem, ami szuggesztivitásával inspirálta hallgatóit. Ha valaki semmit, vagy alig valamit jegyzett meg szavaiból, akkor is kedvet kapott tőle olvasásra, több tudás megszerzésére. Már nem tudom, elmondta csak, vagy le is írta Aradi Nóra, hogy azért választotta Réti István festészetét disszertációja tárgyául, mert nem volt hozzá érzelmi kötődése, így semmi nem befolyásolta károsan kutatása tárgyilagosságát. „Ettől koldultunk” előadásait hallgatva. Pontos volt, fegyelmezett, szenttelen. Szó sincs róla, hogy „tudni nem érdemes” dolgokat mondott volna. Széleskörű tájékozottságához, műveltségéhez kétség nem fért. Csak magára kényszerített távolságtartása hatott elidegenítően. Érdekes színfolt volt a tanszéki palettán a már nyugdíjas Oroszlán Zoltán, aki az ókori művészetéről adott elő. Magas színvonalú középiskolai órák voltak az övéi, és ezt minden lekicsinylés nélkül mondom. Pontosan lehetett tudni, mit vár el tanítványaitól a vizsgán, és ez (feltételezhetően mindnyájunkra) megnyugtatóan hatott. Oroszlán Zoltánénál ragyogóbb dicsfény övezte Dobrovits Aladárt, de az egyiptomi művészet végképp nem az a terület, ahol a belekóstolás elegendő a tágabb horizont megnyitásához. Ugyanez a helyzet a mezopotámiai

³ Szabó Árpád (1913–2001) klasszika-filológus, ókortörténész, matematika-történész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁴ Falus Róbert (1925–1983) klasszika-filológus, irodalomkritikus, egyetemi tanár.

⁵ Hahn István (1913–1984) ókortörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

művészettel, amelyről Komoróczy Géza⁶ tartott egy szemeszternyi előadás-sorozatot. Nehéz többet mondanom az emlékezet gyarlóságáról, mint hogy ennek a világraszólóan nagy tudósnak és bámulatos műveltségű embernek az előadásaiból annyi maradt meg bennem, hogy hangosan, szinte kiabálva beszélt, meg az a „sikerem”, hogy válaszolni tudtam a kérdésére, hogyan kell feloldani az INRI rövidítést Jézus keresztyén. Egészen biztos, hogy Molnár László és Bobrovszky Ida tartott nekünk iparművészeti előadásokat, de egyikük sem volt elég színes egyéniség ahhoz, hogy több mint ötven esztendő múltán bármennyit is ide tudnék idézni alakjukból, amitől még, ha mondjuk Nadas Péter emlékező és karakterleíró tehetségével lennék megáldva (vagy megverve?), biztos rengeteg érdekes részletet tudnék elmesélni róluk, hisz, hogy mondjak valami laposat, nincs érdektelen ember, csak rossz megfigyelő.

Ha már szóba hoztam Aradi Nórát és Molnár Lászlót, nem térhetek ki annak a felkérésben szereplő kérdésnek a megválaszolása elől, hogy milyen volt a tanszék politikai légköre. Nos, ha valami, hát ennek a megítélése erősen családfüggő. Én otthonról nem-dogmatikus baloldaliságot hoztam magammal. Hegedűművész apám gyűlölte a rákosizmust, lelkesedett ötvenhatért, siratta Trianont, nyugati útjairól azzal jött haza, hogy egész jónak tűnik az élet a Lajtán túl, és kevés jelét látja a kapitalizmus rothadásának, alapvetően mégis, úgy is mint aki proletársorsból emelkedett ki, baloldali gondolkozású volt. A Kádár korszak konszolidálódásának éveiben vagyunk (1965–1970), azok közé tartoztam, akik hittek, vagy hinni akartak az „emberarcú szocializmusban” és egyfajta konvergálásban a keleti szocializmus és a nyugati szociáldemokrácia között. Akik az enyémtől eltérő családi környezetből jöttek, azok nyilván mást és másképp gondoltak a politikai légkörről, az emlékezés szempontjából csak az a fontos, hogy ne hamisítsuk meg se a múltat, se azt, hogy amikor benne éltünk, mit gondoltunk a korunkról. Visszagondolva tetten érhető egyetlen „rendszerellenes” fájdalom a Nyugatra utazás nehézsége volt. Ezt a fájdalmat súlyosbította a tudat, hogy választott szakmám színvonalas műveléséhez nélkülözhetetlen feltételről volt szó. Ami szorosán véve a tanszékkel ilgili, utólag sem érzem, hogy a légkörét átpolitizáltság mérgezte volna. Az ideológiai tantárgyak kötelezőek voltak, de egyrészt igen mérsékelt tisztelet, pláne érdeklődés mutatkozott irántuk, másrészt semmi befolyásuk nem volt a művészettörténeti tanszék működésére. A marxizmus, mint kötelező, de immár csak névleg egyeduralgó ideológia annyiban mégis hatással volt egy bölcsészhallgatóra, illetve, mert a kérdés hozzám szólt, hadd beszéljek ismét csak a magam nevében, hatással volt rám, hogy elültette bennem a hitet, hogy a művészet történetében kellő szorgalommal megismerhető ok-okozati összefüggések működnek, vagyis az alapvető kérdések megválaszolásához lehetséges kulcsot, vagy kulcsokat találni. Ennek nyomán kialakult bennem egy olyan meggyőződés, hogy az egyes korszakok művészetének a megértéséhez az adott korszak ideológiájának, filozófiai nézeteinek a megismerésén át vezet az út. Hauser Arnold munkáinak olvasása részben megerősítette, részben árnyalta bennem ezt a

⁶ Komoróczy Géza (1937-) hebraista, asszirológus, író, történész, egyetemi tanár.

képet, de amikor például képtelennek bizonyultam felfogni Kant vagy Hegel gondolatait, minimum annyit be kellett látnom, hogy a vázolt úton közelednem az igazság felé számomra legalábbis reménytelen. A kulcskeresést ezzel kényszerűen abbahagytam, de legalább részben ugyanennek a „szellemi fejlődésnek” a folyományaként oda jutottam, hogy ha szerencsém lesz valamiféle kutatómunkát végezni, az épüljön biztos pillérekre. Miután Panofskyban olyan szerzőre találtam, aki mérhetetlen tárgyi tudás birtokában a legbonyolultabb kérdésekről is tudott számomra is felfogható módon tiszta egyszerűséggel szólni, kikötöttem az ikonográfiánál és ikonológiánál, mint kellőképp szilárdan megalapozott diszciplínánál. A hetvenes években három tanulmányomat is e tárgyban írtam, de nagyrészt annak tulajdoníthatóan, hogy az egyetem után első és utolsó munkahelyem a Szépművészeti Múzeum lett, és az először az emlékmeghatározás órákon játszott játékba, a műtárgyak közelségétől inspirálva, egyre jobban beleszerettem, a műtárgymeghatározó stíluskritika szenvedélyes művelőjévé váltam. Ok-okozati összefüggések ma már csak kicsit érdekelnek, és a kulcskereséssel is felhagytam. Az egyes mű minősége, karaktere és eredetisége érdekel, utóbbin a személyesen egyszerű és megismételhetlent értve. Az érkezéshez azonban el kell indulni, ennek az indulásnak a helyszíne pedig az oly nagyon távoli múltban az ELTE Művészettörténeti Tanszéke volt.